

Implicațiile prizonizării asupra procesului de resocializare a deținuților¹

Anamaria Szabo

Universitatea din București

Abstract: *The article is a theoretical study, part of the research project 'Deculturation as effect of detention. Resocialization in the context of the regressive and progressive regime of prison sentence execution' (Dobrică, 2008a). This study's main hypothesis is that prisonization presupposes two parallel processes: deculturation (defined as the loss of the ability to imagine solutions and to take decisions necessary for social integration) and enculturation (defined as the taking on and/or deepening of the ability to imagine solutions and to take decisions regarding the adaptation to the prison subculture, which is opposed to social integration). Both deculturation and enculturation influence the success of inmate resocialization. The study sketches, from a Goffmanian approach, the main characteristics of, and social-psychological processes within, total institutions, and discusses the functions of prison. Also, it underlines the mechanisms which produce deculturation and enculturation in prison and analyses the two predominant models which explain inmate subculture – the deprivation and importation models. The article ends with a short discussion on the adverse positioning between prisonization and inmate resocialization, and formulates a series of hypothesis for the further study of the prisonization impact on the inmate resocialization process.*

Keywords: prison, prisonization, deculturation, enculturation, inmate resocialization
Cuvinte-cheie: închisoare, prizonizare, deculturație, enculturație, resocializarea deținutului

Introducere

Studiul de față este o parte din cadrul teoretic al unei cercetări asupra deculturației ca efect al detenției (Dobrică, 2008a). Ceea ce ne propunem este să schițăm principalele aspecte teoretice și empirice privind prizonizarea și resocializarea deținuților care au fost dezvoltate în ultimii 70 de ani. La ora actuală, tema supusă analizei prezintă un interes special pentru politici penale din țara noastră. În anul 2006 a fost reglementată o nouă legislație privind executarea pedepselor și măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, iar în anul 2009 a

fost aprobat un nou Cod penal ce va intra în vigoare în următorii ani. În fapt însă, am putea spune că, indiferent de schimbările care se produc în viața juridică a țării, problematica eficienței penitenciarelor, ca instituții reprezentative pentru sistemul execuțional penal, prezintă întotdeauna un interes special. Criticile aduse acestui mecanism de reacție socială nu sunt noi. O parte dintre acestea sunt trecute în revistă de prezentul studiu. Am putea spune, nu fără a ne da seama de riscurile unei asemenea asumptii, că anumite procese psihosociale ce au loc în spațiul carceral sunt chiar inevitabile. Această asumptie nu este însă incompatibilă

cu încercarea de a identifica modalități noi de eficientizare a unei instituții care și-a asumat sarcina de resocializare a persoanelor care au comis infracțiuni. În cele ce urmează schițăm elementele teoretice și empirice, pe care le-am considerat a fi cele mai relevante, pentru fundamentarea unei cercetări care își propune să identifice o serie de factori de impact asupra procesului resocializării specifici mediului carceral românesc.

Instituțiile totale – caracteristici și procese psihosociale.

Perspectiva lui Goffman

Conceptul de instituție totală a fost consacrat de sociologul american Erving Goffman ([1961] 2004, 11) și face referire la „un loc în care își desfășoară viața și activitatea un număr mare de indivizi cu statut similar, despărțiți de restul societății pentru o perioadă de timp apreciabilă și care duc împreună o viață strict delimitată, reglementată oficial de către instituție”. În categoria instituțiilor totale pot fi incluse o multitudine de instituții sociale, create pentru a urmări obiective oarecum diferite: de exemplu, îngrijirea persoanelor incapabile să-și satisfacă singure unele nevoi fundamentale – fie inofensive pentru comunitate, fie periculoase involuntar – sau izolarea persoanelor de restul comunității – a celor considerate periculoase ori a celor care au ales în mod voluntar să își petreacă viața într-un anumit fel. Recunoaștem în aceste categorii de instituții totale căminele pentru persoane vârstnice, centrele rezidențiale care găzduiesc copii lipsiți de grija părinților, sanatoriile și spitalele de psihiatrie, mănăstirile și abațiile, penitenciarele, cazărmile militare și școlile internat.

Deși fiecare dintre aceste instituții prezintă un specific aparte, toate pot fi caracterizate prin termenul, folosit de Goffman [1961] (2004, 22), „hibrid social”, semnificând spații în care sunt anulate și reorganizate, după principii formale, granițele naturale dintre cele trei sfere elementare ale vieții sociale – odihna, recreația și munca. Instituționalizarea, arată Goffman, își desfășoară toate activitățile în locații special amenajate pentru

a deservi un număr mare de persoane: dormitoare cu mai multe paturi în care se asigură un confort similar, cluburi pentru desfășurarea activităților de timp liber, ateliere de muncă etc. În aceste locații, spațiul intim se diminuează până la un minim cronic. De asemenea, staționalitatea activităților curente este prescrisă pe verticală de către conducerea instituției și este făcută publică printr-un set de reguli formale. Goffman arată că prin organizarea rațională, birocratică, a activităților cotidiene, se încearcă maximizarea șanselor de atingere a obiectivelor instituționale. Paradoxal însă, acest mod de a îndeplini obiectivele nu este neapărat și cel mai eficient, întrucât de aici decurg cel puțin trei consecințe. Prima este scindarea în două grupuri relativ opuse a persoanelor implicate în viața instituției: instituționalizații²; ci și personalul de supraveghere. În cele mai multe instituții totale³, între cele două grupuri se creează un clivaj de percepție, fiecare având despre celălalt „stereotipuri înguste și ostile” (*idem*, 18). De asemenea, mobilitatea între cele două grupuri și interacțiunea dintre acestea este restricționată și se desfășoară după reguli formale, fapt care duce uneori la adâncirea clivajului de percepție. Cea de-a doua consecință se referă la schimbarea semnificației muncii realizate de instituționalizat. Astfel, în cele mai multe cazuri, intervine lentoarea și plictiseala ca urmare a lipsei de motivație și a stimulentei cu care instituționalizatul era obișnuit în viața liberă. Poate interveni și un anumit tip de „sclavie”, ca urmare a faptului că instituționalizații sunt în permanență „la dispoziția personalului” (*idem*, 21). De asemenea, în cazul în care înainte de instituționalizare munca reprezenta un reper în viață, după internare, arată Goffman, intervine demoralizarea și fenomenul cerșetoriei. A treia consecință a organizării raționale a vieții în instituție se referă la familie, față de care există o incompatibilitate⁴. Goffman consideră că viața în comun nu poate reprezenta o „experiență domestică semnificativă” (*idem*, 22), tocmai datorită lipsei granițelor dintre așa-zisele sfere ale *vieții intime* (odihna și timpul liber) și ale *vieții publice* (munca).

Principalele procese psihosociale identificate de Goffman ([1961] 2004) ca având

loc în instituțiile totale, însă făcând referire cu precădere la spitalele de psihiatrie și la penitenciare, sunt mortificarea sinelui și adaptările secundare. Mortificarea sinelui este definit ca fiind procesul prin care persoana „nu mai are acces la resursele, libertățile și spațiile necesare pentru susținerea unui sine viabil” (Branaman, 1997, 56), în timp ce adaptările secundare reprezintă „modalități prin care individul se distanțează de rolul și de eul pe care instituția i le-a considerat de la sine înțelese” (Goffman, [1961] 2004, 168), utilizând în acest sens diferite practici care „le permit instituționalizaților să obțină satisfacții interzise ori să obțină satisfacții permise, dar prin mijloace interzise” (*idem*, 57). Aceste două procese – mortificarea sinelui și adaptările secundare – sunt consecințe directe ale organizării birocratice a vieții în instituție. Prelucrarea sistematică a individului după internare, urmărind în fapt folosirea rațională a resurselor instituționale, de altfel mai mereu puține în comparație cu numărul mare de instituționalizați, are ca efecte restrângerea identității individului, contaminarea acestuia și diminuarea capacității de autodeterminare. De asemenea, pentru o bună parte dintre instituționalizați, pierderea identitară se datorează faptului că în instituție nu mai pot fi asumate rolurile îndeplinite, cu mai mult sau mai puțin succes, în libertate. Astfel, pentru a păstra o minimă dovadă că sunt stăpânii propriilor vieți și că încă dețin controlul asupra sinelui, cei mai mulți instituționalizați recurg la diferite practici cvasiinterzise care, însumate, alcătuiesc ceea ce Goffman numește „viața clandestină a instituțiilor” și care „reprezintă pentru o entitate socială ceea ce lumea interlopă reprezintă pentru un oraș” (*idem*, 176). În fapt, între orice instituție socială și membrii săi putem descrie un anumit tip de legătură, care ar trebui să se bazeze, în mod ideal, pe „angajarea” și „atașamentul” membrilor săi, arată Goffman. Însă felul în care individul se raportează la aceste două cerințe nu este neapărat ideal, și cu atât mai puțin când vorbim despre o instituție socială cum este penitenciarul, în care internarea se face împotriva voinței persoanei, iar identitatea impusă instituțional creează dezechilibre la

nivelul imaginii de sine. Adaptările secundare reprezintă deci mijloace prin care persoana încearcă să-și reconstruiască identitatea într-un spațiu care prelucrează individualitățile pentru a le aduce la un numitor comun maleabil, predictibil și ușor de controlat.

Ce diferențiază însă penitenciarul de alte instituții totale? Pe parcursul studiului arătăm că exact acest specific este cel care dă naștere la o serie de fenomene cu implicații profunde asupra modalității în care se înțelege atingerea obiectivelor instituționale.

Penitenciarul ca instituție totală – funcțiile sale

Ceea ce caracterizează penitenciarul ca instituție totală este opozabilitatea obiectivelor urmărite. Foucault ([1975] 2005, 294) arată că, încă de la începutul secolului al XIX-lea, penitenciarului i-au fost atribuite două sarcini principale: „privarea de libertate” și „transformare tehnică a indivizilor”.

Prima dintre aceste sarcini, privarea de libertate, se referă la restrângerea libertății de mișcare a persoanei care a comis infracțiuni în perimetrul bine delimitat al instituției penitenciare, aflat de regulă în afara sau la marginea habitatelor umane. Activitatea prin care se încearcă realizarea acestei sarcini este de supraveghere a tuturor aspectelor privind viața instituționalizatului (sau a deținutului): odihna, timpul liber, munca, contactul cu personalul penitenciar, cu familia și comunitatea. În penitenciare, organizarea instituțională se realizează în jurul activității de supraveghere: personal specializat, reguli stricte privind intrările în, ieșirile din și mișcarea în perimetrul instituției, programul zilnic etc. Și arhitectura (Fairweather, McConville, 2000) are menirea de a facilita supravegherea, de a restricționa libertatea de mișcare a instituționalizaților și de a controla fluxul de persoane în perimetrul instituției. Pentru a se atinge sarcina privării de libertate, de cele mai multe ori este necesară „exercitarea puterii coercitive” (Tia, 2009, 171), ca urmare a faptului că „puterea gardienilor nu se bazează pe autoritate” (Sykes, [1958] 2007, 46). Folosirea puterii coercitive, de natură fizică

sau simbolică, este cea care duce la crearea distanței sociale între personal și deținuți. Ceea ce Goffman ([1961] 2004, 18) numea „stereotipuri înguste și ostile” se aplică și în cazul celor două grupuri aflate în penitenciar. Lipsa de încredere este o constantă a felului în care acestea se privesc reciproc. Bineînțeles, există și excepții de raporturi sociale bazate pe respect și încredere între deținuți și personal, care însă sunt privite cu suspiciune de către ceilalți membri ai celor două grupuri sociale.

Cea de-a doua sarcină a penitenciarului – „transformarea tehnică a indivizilor” – face referire la așa-numitul proces de resocializare. Atingerea obiectivului resocializării, adică acela de transformare identitară a individului conform dezirabilității sociale, se realizează cu dificultate în penitenciar. Organizarea birocratică, supralicitarea funcției de supraveghere și structura socială a comunității penitenciare sunt tot atâți factori care denaturează sau, altfel spus, pervertesc transformarea individuală, creând puține oportunități pentru resocializare. Penitenciarul, așa cum arată și Gillespie (2004, 65), „de fapt schimbă infractorii într-o manieră negativă, antisocială”. Această afirmație este demonstrată de multe studii (printre care Camp, Gaes, 2005; Pattillo, Weiman, Western, 2004; Rhodes, 2005; Stemen, 2007) ale căror rezultate indică faptul că penitenciarul este un mediu criminogen, ce diminuează șansele de reintegrare socială a deținuților după liberare și nu contribuie semnificativ la scăderea ratelor criminalității. În aceste condiții, se poate oare vorbi de resocializare în penitenciar?

Formal, resocializarea se realizează prin intermediul unei palete largi de programe de reabilitare. În practică, participarea deținuților la activitățile subsumate acestor programe este motivată nu neapărat de oportunitatea transformării, ci de obținerea unor beneficii precum recompensele și „zilele-câștig”, ori a „satisfacțiilor interzise” pe care Goffman ([1961] 2004) le numește adaptări secundare. De asemenea, un factor important, care contribuie la nivelul scăzut al motivației pentru schimbare în rândul deținuților, este absența

sentimentului de vinovăție. O cercetare recentă, realizată de Hosser, Windzio și Greve (2008, 148), arată că sentimentul de vinovăție scade rapid după primele săptămâni de încarcerare și continuă să scadă pe perioada încarcerării, posibil ca urmare a internalizării culturii penitenciare care nu promovează acest tip de sentiment. O altă explicație poate fi aceea a evitării efectelor distructive la nivelul sinelui pe care le poate avea „internalizarea și convertirea respingerii sociale în respingere de sine” (McCorkle, Korn, 1954, 88). În orice caz, vinovăția este o emoție morală, centrală sistemului motivațional al individului (Tangney, 2002) și care acționează ca un factor protectiv în decizia infracțională, ca urmare a faptului că apare atunci când sunt încălcate acele norme sociale internalizate și motivează persoanele să își recunoască greșelile (Hosser, Windzio, Greve, 2008). De asemenea, așa cum este general cunoscut, motivația este o „precondiție cheie pentru terapie” (Prochaska, DiClemente, 1982, 278).

În aceste condiții, șansele unei transformări identitare sunt suficient de reduse pe perioada detenției. Mai mult, ca instituție totală, penitenciarul se află în poziția ingrată de asumare a unui obiectiv instituțional pentru care nu dispune de indicatori concreți de măsurare. „Eșecul penitenciarului în a-și atinge scopurile de schimbare asigurate este în multe cazuri o reflectare a absenței practice a unor astfel de scopuri la un nivel operațional”, arată Tia (2009, 170). Indicatorul cu puterea cea mai mare de conținere ar fi abținerea foștilor deținuți de la comiterea altor infracțiuni. În realitate însă, acest indicator este imposibil de măsurat, iar cei existenți (de exemplu, rata recidivismului) nu acoperă totalitatea fenomenului. Nu trebuie omis nici faptul că, după liberare, pot interveni o multitudine de factori (de risc sau protectivi) care fac dificilă, dacă nu chiar irealizabilă, sarcina de estimare a contribuției programelor de resocializare. Nici fenomenele care au loc pe perioada încarcerării, specifice penitenciarului ca instituție totală, nu trebuie ignorate. Acestea influențează direct și în sens contrar procesul resocializării.

Deculturația și enculturația – două fațete ale prizonizării

Conceptul de prizonizare a fost dezvoltat în anul 1940 de către americanul Donald Clemmer, la acea vreme directorul Departamentului de Corecții al statului Columbia. Acesta a definit prizonizarea ca un proces de „preluare, într-o măsură mai mare sau mai mică, a tradițiilor, normelor, obiceiurilor și culturii generale a penitenciarului” (Clemmer, [1940] 1958, 299). Conceptul de prizonizare este văzut ca fiind asemănător cu cel de asimilare. Diferențele constau pe de o parte în specificul instituției în care are loc procesul, iar pe de altă parte, în faptul că nu se poate vorbi *per se* de asimilare, definită ca proces prin care „un grup receptează, interiorizează și aplică valori, norme, modele de comportare sau stiluri de viață specifice altui grup cu care se află în contact” (Vlăsceanu, 1993, 46). Prizonizarea este mai degrabă văzută ca un proces individualizat prin care persoane diferite, ajunse în penitenciar, intră în contact cu un grup de deținuți, suficient de eterogen, ai căror membri împărtășesc, într-o măsură mai mare sau mai mică, aceeași cultură penitenciară.

Prizonizarea implică două subprocesuri (Gillespie, 2004, 69): „enculturația în subcultura deținuților și procesul deculturației care depozitează deținuții de identitățile anterioare”. Cele două subprocesuri au loc simultan și în proporții diferite de la un deținut la altul.

Deculturația se referă la ceea ce Goffman ([1961] 2004, 24) numea „o dezvoltare care îl face [pe deținut] temporar incapabil să se descurce cu anumite caracteristici ale vieții de zi cu zi în afara instituției, dacă și când reușește să se întoarcă”. În cadrul proiectului nostru de cercetare, deculturația este mai mult decât o rămânere în urmă, fiind privită ca „efect vizibil al contradicției dintre raționalitatea penitenciarului și raționalitatea lumii din afara lui” (Dobrică, 2008b, 7) și ca „pierdere a abilității de a imagina soluții

și de a lua deciziile necesare reintegrării în societate” (Dobrică, 2008a, 6). Astfel, considerăm că unei persoane adaptate la mediul penitenciar îi va fi mai greu să se readapteze la viața liberă. Mecanismul principal prin care se realizează deculturația este procesul de mortificare a sinelui, descris de Goffman ([1961] 2004), pe care l-am analizat anterior. Diminuarea la minimum a autodeterminării persoanei are ca efect de responsabilizare individului și crearea unei dependențe instituționale greu de depășit odată aflat în libertate. Or, unul dintre obiectivele penitenciarului este tocmai resocializarea, adică procesarea individului în vederea capacitării sale pentru o viață liberă funcțională din punct de vedere social. Viața în detenție oferă puține oportunități pentru autodeterminare, cele mai multe alegeri personale fiind considerate dăunătoare pentru eficiența instituției. De asemenea, privarea de libertate în vederea incapacitării individului în raport cu săvârșirea de noi infracțiuni are ca efect și incapacitarea în raport cu alte aspecte ale vieții cotidiene. Punctul cheie în definirea conceptului de deculturație îl considerăm a fi diminuarea abilității de a lua decizii conforme cu dezirabilitatea socială, plecând de la premisa că fostul om liber avea această abilitate. Vom reveni însă asupra acestui aspect în finalul lucrării de față.

Enculturația, a doua fațetă a procesului prizonizării, poate fi definită ca un proces de „internalizare de către individul uman a normelor și valorilor grupului (comunității, societății) în care se naște și trăiește” (Geană, 1993, 218). În ceea ce privește specificul penitenciarului, enculturația privește un proces prin care noul depus își însușește cultura deținuților, catalogată în terminologia sociologică ca „subcultură carcerală”. Principalele aspecte problematice ale acestei subculturi se referă cu precădere la valorile pe care le promovează, în cele mai multe cazuri opuse personalului închisorii. Exemple de opozabilitate reies din așteptările celor două grupuri carcerale față de comportamentul deținuților (vezi tabelul următor).

Tabelul 1. Norme și reguli de conduită în penitenciar

Așteptările personalului	Așteptările deținuților
1. Vei recunoaște că ești vinovat.	1. Nu vei spune niciodată deschis că ești vinovat.
2. Vei recunoaște că a fost corect să te scoatem din contextul tău social și să te încarcerăm.	2. Nu vei spune niciodată deschis că sentința a fost corectă.
3. Vei percepe statutul tău de infractor ca indezirabil.	3. Poți spune că statutul de infractor este indezirabil, însă niciodată că închisoarea este un mijloc de resocializare.
4. Vei percepe șederea în penitenciar și serviciile oferite ca mijloace pentru reabilitare.	4. Vei spune că închisoarea fie nu are nici un efect asupra ta, fie că are doar efecte negative.
5. Vei utiliza posibilitățile de resocializare oferite în închisoare la maximum.	5. Vei exploata închisoarea pentru propriul avantaj.
6. Vei face tot ce îți stă în putință pentru a te îndrepta.	6. Nu vei fi diferit față de ceilalți deținuți.
7. Vei respecta regulile închisorii.	7. Vei tolera devierea de la normele sociale comune, însă niciodată de la aceste norme.

Sursă : Galtung, J. (1958) „The social functions of a prison”, în *Social Problems*, 6, 2, 130-131, 133.

Așteptările persoanelor încarcerate sunt parte a așa-zisului „Cod al deținuților”, despre care Clemmer (1940, 152) arată că este nescris, transmițându-se pe cale orală, se învață rapid, prin interacțiune, și există în toate penitenciarele, fiind folosit ca mijloc de comunicare între deținuți. Principiile fundamentale pe care se bazează acest Cod, arată Tia (2009, 173), interzic „orice schimb regulat suportiv cu oficialii închisorii”, și adaugă faptul că deținuții care respectă normelor subculturii primesc în schimb prestigiu și o poziție bună în ierarhia grupului. De asemenea, ca orice fapt social, acest Cod îndeplinește și o serie de funcții pozitive, în sensul că normele nescrise au și menirea de a aplana conflictele dintre deținuți (Gillespie, 2004), ori de a reduce frustrările pe care aceștia le resimt ca urmare a deprivărilor la care sunt supuși (Galtung, 1958). Într-un studiu de referință, Sykes și Messinger (1960, 5-8) clasifică principalele caracteristici ale Codului deținuților în cinci categorii :

1. Viața celorlalți deținuți : „Nu interfera cu interesele celorlalți”, „Nu sifona”, „Nu fi băgăreț” ;
2. Conflictele : „Nu-ți pierde capul”, „Las-o moale și fă-ți timpul” ;
3. Schimburile : „Nu exploata”, „Nu îți încălca cuvântul”, „Nu fura de la deținuți” ,

„Nu vinde favoruri”, „Nu fi scandalagiu”, „Fii corect” ;

4. Menținerea sinelui : „Nu slăbi”, „Nu te văicări”, „Fii tare”, „Fii bărbat” ;
5. Relația cu personalul : „Nu fi fraier”, „Gardienii nu sunt de încredere”, „Fii atent” .

Literatura de specialitate care a analizat Codul deținuților (Clemmer, 1940 ; Galtung, 1958 ; Sykes, Messinger, 1960) arată că nu este cunoscută măsura în care normele impuse de Cod sunt și internalizate de către populația carcerală, însă este cunoscut că sunt puține cazuri de deținuți care le încălcă. În fapt, arată Clemmer (1940, 301), toți deținuții sunt supuși presiunilor mediului carceral, sau așa-zisilor factori universali ai prizonizării : „acceptarea unui rol inferior, acumularea de cunoștințe despre organizarea închisorii, dezvoltarea unor obiceiuri oarecum noi privind hrana, îmbrăcămintea, munca, somnul, adoptarea limbajului local, recunoașterea faptului că nimic nu se datorează mediului pentru acoperirea nevoilor și eventuala dorință pentru o muncă mai bună”. Cu toate acestea, nu toți deținuții devin și prizonizați, acest fapt depinzând de factori precum propria personalitate, relațiile pe care le are cu persoanele din afara penitenciarului,

afilierea cu grupurile carcerale, măsura în care acceptă normele impuse de cod sau pur și simplu de șansa pe care o are în privința plasării în cameră sau la muncă cu anumiți deținuți (Clemmer, 1940, 301). Cum se formează însă subcultura carcerală și care sunt factorii care influențează nivelul prizonizării ?

Modele de formare a subculturii carcerale. Factori care influențează prizonizarea

În general, în literatura de specialitate se vorbește despre două modele de formare a subculturii penitenciare : *modelul deprivării* și *modelul importării*. Aceste modele pleacă de la asumptii oarecum diferite. Dacă cel al deprivării pune accentul pe ideea că nașterea subculturii este o consecință a problemelor cu care deținuții se confruntă în penitenciar, cel al importării aduce în prim plan o serie de factori externi penitenciarului care contribuie la un nivel crescut al prizonizării. Deși, în prezent, se consideră că cele două modele luate separat prezintă o serie de neajunsuri, combinate „într-o singură perspectivă teoretică” (Tia, 2009, 178), acestea pot reprezenta explicații viabile pentru procesul de adaptare a deținuților la societatea carcerală.

În ceea ce privește modelul deprivării, se pot enumera o serie de contribuții considerate a fi semnificative : Clemmer (1940) ; Sykes ([1958] 2007) ; Sykes și Messinger (1960) ; Goffman ([1961] 2004). În ceea ce privește termenul general de sub cultură, Cohen ([1955] 1997, 48) arată că o condiție importantă pentru ca aceasta să se formeze este existența „unui număr de actori cu probleme similare de ajustare”. Aplicat la tema aflată sub analiză, putem spune că viața în detenție oferă suficiente situații de rezolvat, comune tuturor deținuților, pentru ca o sub cultură carcerală să se nască. Sykes ([1958] 2007) este cel care a vorbit pe larg despre problemele impuse de spațiul carceral, devenind clasic cu a sa formulare „suferințele încarcerării”, prin care descrie deprivările și frustrările extreme la care sunt supuși deținuții închisorilor de maximă siguranță :

lipsa libertății, a bunurilor și a serviciilor, a relațiilor heterosexuale, a autonomiei și a securității. Cu referință directă la subcultura carcerală, important de reținut din teoria lui Sykes este faptul că deprivările și frustrările resimțite de deținuți trebuie înțelese prin prisma efectelor disruptive pe care le are asupra identității acestora : „condițiile din detenție implică atacuri profunde asupra imaginii de sine și sentimentului de valoare personală ale deținutului, iar aceste suferințe psihologice pot fi mult mai amenințătoare decât relele tratamente fizice” (Sykes, Messinger, 1960, 13). Pentru a reuși să păstreze un minim de echilibru interior, deținuții sunt forțați să reacționeze, putând opta fie pentru un partizanat cu ceilalți deținuți, caz în care nivelul de colaborare între aceștia este unul ridicat, fie pentru alienare, în sensul dat de Sykes ([1958] 2007), de război împotriva tuturor, deopotrivă deținuți și personal. Bineînțeles, pe lângă aceste două extreme există și căi de mijloc, în acest sens fiind edificatoare expresia „minimizarea riscurilor”, ce descrie un tip de adaptare secundară, definită de Goffman ([1961] 2004, 5) ca fiind : „o combinație oportunistă de adaptări secundare, convertiri, colonizări și loialitate față de grup, astfel încât instituționalizat să aibă șanse maxime, în condițiile particulare în care se află, de a ieși din instituție, în cele din urmă, nevătămat fizic și psihic. De obicei, aflat între tovarășii săi de detenție, individul va susține contramravurile și le va ascunde celorlalți cât de docil se poartă când se află doar cu angajații”.

Modelul deprivării a fost susținut de mai multe cercetări, printre care : Wheeler (1961) ; Garabedian (1963) ; Title (1972). Sociologul american Wheeler (1961, 708) oferă două explicații privind formarea subculturii carcerale. În primul rând, face referire la procesul de *rezolvare a problemelor* ca modalitate de adaptare a deținuților la deprivările impuse de încarcerare. Acest aspect a fost dezvoltat anterior și se referă în principal la ideea conform căreia deținuții adoptă subcultura carcerală ca o modalitate de a face față deprivărilor impuse de viața în

penitenciar. În al doilea rând, Wheeler completează teoria lui Clemmer privind prizonizarea, arătând că în închisoare are loc un proces de *selecție negativă*: „subcultura carcerală dă expresie valorilor celor care sunt cei mai fervenți susținători ai sistemului de valori infracționale – cei cu pedepse lungi, cei care au urmat cariere infracționale sistematice etc.” (Wheeler, 1961, 708). Astfel, Wheeler analizează variabila timp, în sensul legăturii dintre perioada trecută de la depunere (adică timpul executat), cea până la liberare (adică timpul care mai rămâne de executat) și nivelul prizonizării (definit ca lipsă a conformării la așteptările personalului penitenciar). Astfel, acesta arată că deținuții aflați la mijlocul încarcerării (adică cei care au executat cel puțin 6 luni și care mai au de executat alte 6 luni) prezintă un nivel ridicat de prizonizare. De asemenea, deținuții recidiviști prezintă un nivel ridicat de prizonizare, fapt care indică o ușurință a acestora de adaptare la structura socială carcerală. Rezultatele acestei cercetări indică și faptul că prizonizarea se realizează mai rapid și mai intens dacă deținutul dezvoltă relații primare informale cu ceilalți deținuți. O posibilă explicație, dată de Wheeler, a corelației dintre prizonizare și relațiile dintre deținuți stă în incompatibilitatea structurală dintre aceste două variabile: „deținutul care valorizează prietenia celorlalți egali și care dorește să se și conformeze normelor personalului se confruntă cu un conflict de rol intens și real” (idem, 704). Ca atare, se poate vorbi de o dublă polarizare: pe de o parte, între deținuți și personal, iar pe de altă parte, între grupurile de deținuți. Altfel spus, conformiștii neimplicați în relații informale au un nivel scăzut de prizonizare, în timp ce nonconformiștii implicați în relații cu alți deținuți prezintă un nivel ridicat de prizonizare. Aceste date au fost susținute și de cercetările realizate de Garabedian (1963) și Tittle (1972). Spre exemplu, Garabedian (1963) a arătat că impactul mediului carceral depinde de rolurile pe care deținuții și le asumă pe perioada detenției, în timp ce Tittle (1972) a arătat că instituțiile totale afectează evaluarea de sine într-un mod negativ, prin întărirea

respingerii sociale și subordonării autorităților custodiale.

Ca orice alt model teoretic explicativ, și modelul deprivării a fost supus criticilor. Sintetizând principalele neajunsuri ale modelului deprivării, Tia (2009, 176-177) arată că modelul deprivării ignoră influențele care nu au legătură cu puterea coercitivă a penitenciarului, nu ține seama de natura opozițională a subculturii deținuților și consideră subcultura carcerală un răspuns direct la condițiile detenției. În fapt, o multitudine de cercetări au arătat că există factori independenți de structura și organizarea penitenciară care influențează măsura în care deținuții devin prizonizați. Printre aceste cercetări putem enumera: Irwin și Cressey (1962); Irwin ([1970] 1987); Faine (1973); Thomas (1973); Thomas și Foster (1973); Jensen și Jones (1976); Alpert (1979). Toate prezintă argumente empirice pentru un model teoretic distinct – cel al importării – prin care se arată că experiențele anterioare încarcerării, precum și caracteristicile deținutului afectează gradul de asimilare a subculturii penitenciare. Irwin și Cressey (1962, 145) susțin că influența structurii instituționale asupra dezvoltării subculturii carcerale este mult mai mică decât se explică în modelul deprivării, iar ceea ce subscrie așa-zisului *Cod al deținuților* este în fapt un *Cod infracțional* (în realitate al „hoților”) care există, independent, în comunitatea liberă:

„Acești bărbați, dintre care unii au o istorie instituțională care datează din copilăria timpurie, aduc cu ei un set gata-făcut de tipare pe care le aplică la noua situație, la fel ca și în cazul participanților la subcultura delincventă. Ținând cont de aceste variații, o înțelegere clară a conduitei deținuților nu poate fi obținută prin simpla înțelegere a «culturii penitenciare» sau a «culturii deținuților» ca un sistem izolat care se naște doar ca urmare a condițiilor încarcerării”.

Un exemplu mai recent, care indică existența unei legături între valorile promovate de subcultura deținuților și anumite subculturi delincvente din comunitatea liberă, îl putem regăsi în interviurile realizate de Istodor (2005) cu persoanele condamnate la

pedeapsa detențiunii pe viață care se aflau la acea dată în Penitenciarul Rahova București. Astfel, deținutul Czampar relatează că „există un regulament al pușcăriei și hoții au un regulament al lor” (Istodor, 2005, 187). Alte cercetări aduc în discuție și alți factori explicativi. Spre exemplu, Thomas (1973) raportează ca factori ce influențează nivelul prizonizării clasa socială de origine și cea dobândită, vârsta la prima condamnare, cariera infracțională, numărul și calitatea contactelor deținutului cu exteriorul și așteptările acestuia postliberare. Faine (1973) susține importanța concepțiilor despre sine în adoptarea de către deținuți a subculturii carcerale. Cercetarea realizată de Alpert (1979) indică o corelație între nivelul prizonizării și factori precum rasa, cariera infracțională și experiențele carcerale trecute. Rezultatele unei alte cercetări, realizată de Jensen și Jones (1976), indică faptul că asimilarea elementelor subculturii carcerale, și ca atare opoziția față de personal, este mai puternică în rândul tinerilor, a celor cu studii medii și a celor care provin din mediul urban.

Toate aceste cercetări, reprezentative atât pentru modelul deprivării, cât și pentru cel al importării, au indicat existența celor mai importanți factori care influențează formarea subculturii carcerale. Unii autori au optat pentru explicații unilaterale, în timp ce alții au acceptat viziuni alternative. Astfel că, până la ora actuală s-au strâns suficient de multe cercetări care susțin o paletă largă de factori care contribuie la formarea subculturii carcerale și care ar putea fi clasificați după cum urmează (Gillespie, 2004) :

- *microfactori* (la nivel individual) : timpul executat, timpul de executat până la liberare, încarcerările anterioare, relațiile și contactul cu grupurile de apartenență, adoptarea rolurilor sociale în detenție, imaginea de sine și caracteristici de personalitate, vârsta și alte caracteristici demografice etc.
- *macrofactori* (la nivel instituțional) : arhitectura instituției penitenciare, alocarea de resurse, ierarhia organizațională și comunicarea, rutinizarea birocratică a activităților, predominanța unui scop instituțional etc.

Este însă cunoscut faptul că nici unul dintre acești factori nu pot explica individual modalitatea în care se formează și se perpetuează subcultura carcerală. Spre exemplu, o cercetare comparativă, pe loturi de deținuți femei și bărbați, realizată de Zingraff (1980), indică faptul că modelul deprivării este un predictor mai bun în cazul deținuților bărbați, în timp ce în cazul deținutelor factori din ambele modele au un impact semnificativ. Rezultatele unei cercetări recente, realizată de Paterline și Petersen (1999, 438), susțin ipoteza conform căreia „fuziunea modelelor importării și deprivării explică mai mult din variația prizonizării decât fiecare analizat separat”. Astfel, mai utilă ar fi o analiză multivariată a surselor prizonizării, fapt care creează premisele unei mai bune înțelegeri și asupra procesului resocializării, pe care îl vom analiza în continuare.

Prizonizare vs Resocializare. Câteva ipoteze

Până acum am supus discuției factorii care facilitează procesul prizonizării. Paradoxal, deținuții care prezintă cel mai mare risc de prizonizare sunt și cei care au cea mai mare nevoie de resocializare. Este deci legitim să ne întrebăm în ce măsură putem preveni consecințele prizonizării pentru a se asigura succesul resocializării. Sau, folosind exprimarea lui Galtung (1958, 137) : „Întrebarea de bază este din nou dacă resocializarea este probabilă, posibilă sau imposibilă într-un sistem cu aceste caracteristici”. Eficiența programelor de reabilitare, arată Thomas (1973), depinde de înțelegerea adecvată a procesului prizonizării (și implicit a deculturației și enculturației penitenciare), precum și a efectelor pe care le are asupra comunității carcerale în totalitatea sa.

În ceea ce privește relația dintre prizonizare și resocializare, au fost realizate o serie de studii, printre care : Zingraff (1975) ; Thomas, Petersen și Cage (1981) ; Peat și Winfree (1992). Conform rezultatelor studiului realizat de Zingraff (1975), prizonizarea are ca

principală consecință accentuarea opozabilității grupului de deținuți față de grupul personalului. De asemenea, același studiu arată că deținuții prizonizați acordă prioritate relațiilor pe care le stabilesc la nivel informal cu ceilalți deținuți, fapt care le diminuează receptivitatea față de influența întregului personal, inclusiv a personalului de reeducare. Nu în ultimul rând, rezultatele studiului susțin ipoteza conform căreia cei mai mulți dintre deținuții cu un nivel ridicat de prizonizare au atitudini negative postliberare, fapt care de asemenea diminuează deschiderea acestora față de programele de resocializare. Concluzia lui Zingraff (1975) este că prizonizarea, ca proces dual de dezvoltare și de asimilare a subculturii carcerale (sau a contraculturii carcerale, pentru a folosi termenul autorului), are un impact negativ asupra resocializării deținuților, în definitiv principalul scop pe care instituția penitenciară și întregul sistem penal și-l propun prin încarcerare. Aceleași idei sunt susținute și de Thomas, Petersen și Cage (1981), care arată că prizonizarea încurajează opoziția față de personalul penitenciar, atitudini care blochează eforturile de rehabilitare instituțională : „codul deținuților (...) în locul participării la tratament și la programe de «dezvoltare personală», promovează evitarea ; în locul cooperării cu oficialii penitenciarului, promovează manipularea ; în locul respectului pentru valorile clasei de mijloc, promovează ridiculizarea” (Peat, Winfree, 1992, 209).

Ca atare, prizonizarea poate fi privită ca un tip aparte de resocializare negativă, fenomen aflat în contrapunct cu obiectivul instituțional al resocializării pozitive. Discutând despre prizonizare și resocializare (pozitivă), Thomas (1973, 14) le descrie ca fiind „două procese de socializare aflate în conflict” : pe de o parte, eforturile instituției pentru resocializare, pe de altă parte, eforturile comunității deținuților pentru prizonizare. Bineînțeles, există și deținuți care sunt puțin influențați de ambele procese. Însă, problema centrală se pune în cazul deținuților cu un risc ridicat de prizonizare, care reprezintă posibile surse de promovare și dezvoltare a valorilor subculturii carcerale. În fapt, cu cât nivelul

prizonizării este mai mare, cu atât succesul resocializării este mai mic.

Schimbările comportamentale, precum și deciziile de continuare a carierei infracționale sunt influențate și de măsura în care deținutul își asumă responsabilitatea privind propria viață și de felul în care acesta percepe activitatea infracțională. O teorie recentă privind reabilitarea infractorilor, dezvoltată de Ward și Maruna (2007), susține că există două rute principale în comiterea unei infracțiuni : o rută indirectă și o rută directă. În ceea ce privește ruta indirectă, dorința de realizare a planului de viață este cea care creează circumstanțele favorizante pentru comiterea infracțiunii. Ruta directă este văzută ca fiind o modalitate de utilizare a infracțiunii ca principală strategie în realizarea planului de viață. Ipoteza noastră este că persoanele care urmează o rută directă în comiterea infracțiunilor prezintă un risc mai ridicat de prizonizare decât cei care urmează o rută indirectă. De asemenea, considerăm și că penitenciarul este un mediu criminogen care influențează atitudinile deținuților privind modalitățile de realizare a planurilor de viață. Acest fapt îi poate conduce pe cei care au urmat în trecut o rută indirectă către o traiectorie viitoare directă în comiterea infracțiunilor, iar pe cei care au urmat o rută directă, către rafinarea tehnicilor infracționale. Altfel spus, procesul de enculturație poate avea efecte asupra deținuților care au urmat o rută indirectă, în sensul schimbării traiectoriei infracționale, în timp ce procesul deculturației poate să nu aibă efecte asupra deținuților care au urmat o rută directă, în sensul unei adaptări mai ușoare la subcultura carcerală.

În ceea ce privește afilierea la grupuri primare, ca factor ce facilitează procesul prizonizării, considerăm că, pentru specificul vieții carcerale din România, interesant de studiat este cazul familiilor aflate în penitenciar. Ipoteza noastră este că, deținuții care au membrii familiei în penitenciar urmăresc, în general, o rută directă în cariera infracțională. Pentru aceștia, nivelul prizonizării este cel mai ridicat, pe de o parte ca urmare a faptului că valorile infracționale sunt promovate la nivel de familie, iar pe de altă parte,

datorită mutării comunității „de afară” în interiorul sistemului penitenciar. În aceste situații se pune stringent problema identificării unor strategii de minimizare a influenței grupului ca sursă a enculturației, neștiind în ce măsură se poate vorbi de strategii de resocializare.

Un alt aspect problematic privind discuția asupra procesului resocializării în detenție este modalitatea de evaluare a succesului programelor de reabilitare. Penitenciarul, ca instituție socială, se află într-o poziție oarecum ingrată, pentru că, pe de o parte, este pus în fața realizării unui obiectiv pe care însăși structura sa organizatorică îl subminează, iar pe de altă parte, nu dispune de indicatori acurați de măsurare, resocializarea fiind un proces ale cărui rezultate se pot vedea cu precădere după liberare. Pe lângă aceste aspecte, există tendința de transpunere a obiectivului resocializării în activități fără un caracter preponderent de reabilitare: „eșecul penitenciarului în a-și atinge scopurile de schimbare asigurate este în multe cazuri o reflectare a absenței practice a unor astfel de scopuri la un nivel operațional” (Tia, 2009, 170). Celor mai comune activități din penitenciar li se atribuie obiective de resocializare definite foarte general și lipsite de indicatori concreți de măsurare. În aceste condiții, măsura în care este atins obiectivul resocializării rămâne destul de vagă, iar principala modalitate de evaluare general acceptată de personalul penitenciar este nivelul de conformare a deținuților la regulile instituției. Or, așa cum arată Dobrică (2008a, 2008b), individul resocializat nu poate fi considerat cel care s-a comportat exemplar pe perioada detenției, pentru că acest tip de conformism subminează în mare măsură dezvoltarea abilității „de a imagina soluții și de a lua deciziile necesare reintegrării în societate” (Dobrică, 2008a, 6). Întrebarea rămâne: Ce se întâmplă după liberare, când controlul asupra deciziilor este aproape inexistent?

Note

1. Articolul face parte din proiectul *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul sistemului progresiv și regresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate*, Proiect IDEI PCE 2008, cod proiect ID-1977, finanțat de către CNCISIS. Director de proiect Conf. dr. Petronel Dobrică.
2. În cazul penitenciarului, instituționalizații sunt deținuții sau persoanele private de libertate.
3. Pot face excepție de la această regulă mănăstirile și abațiile.
4. De la această incompatibilitate între viața instituțională și cea de familie ar putea face excepție kibbutz-urile, așa cum sugerează și Goffman ([1961] 2004, 22) într-o notă de subsol. Recomandăm Fischer și Geiger (1996) pentru un studiu legat de resocializarea tinerilor delincvenți prin intermediul programelor din cadrul kibbutz-urilor.

Bibliografie

- Alpert, G.P. (1979) Patterns of change in prisonization: a longitudinal analysis, în *Criminal Justice & Behavior*, 6, 2, 159-174. DOI: 10.1177/009385487900600205.
- Branaman, A. (1997) Goffman's social theory, în Lemert, C. și Branaman, A. (eds.) *The Goffman Reader*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Camp, S. și Gaes, G. (2005) Criminogenic effects of the prison environment on inmate behavior: Some experimental evidence, în *Crime & Delinquency*, 51, 425-442, DOI: 10.1177/0011128704271471.
- Clemmer, D. [1940](1958) *The prison community*. New York: Holt, Reinhart & Winston.
- Cohen, A.K. [1955](1997) A general theory of subcultures. În Gelder, K. și Thornton, S. (eds.) *The subcultures reader*. Londra: Routledge, 44-54.
- Dobrică, P. (2008a) *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul regimului progresiv și regresiv de executare a pedepselor privative de libertate*. Proiect de Cercetare Exploratorie finanțat prin Programul Național IDEI, Competiția 2008, Cod CNCISIS 1977 (nepublicat).
- Dobrică, P. (2008b) Libertate. Detenție. Viață socială. Despre contradicția dintre două tipuri de raționalitate, ca sursă a ineficienței

- pedepsei cu închisoarea, în *Sociologie Românească*, 6, 1, 3-10.
- Faine, J.R. A self-consistency approach to prisonization, în *The Sociological Quarterly*, 14, 4, 576-588. DOI: 10.1111/j.1533-8525.1973.tb01392.x.
- Fairweather, L. și McConville, S. (2000) (eds.) *Prison architecture: policy, design, and experience*. Burlington: Architectural Press.
- Fischer, M. și Geiger, B. (1996) Resocializing Young Offenders in the Kibbutz, în *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 40, 1, 44-53. DOI: 10.1177/0306624X96401006.
- Foucault, M. [1975](2005) *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*. Ed. a II-a revizuită. Pitești: Editura Paralela 45.
- Galtung, J. (1958) The social functions of a prison, în *Social Problems*, 6, 2, 127-140.
- Garabedian, P.G. (1963) Social roles and processes of socialization in the prison community, în *Social Problems*, 11, 2, 139-152.
- Geană, Gh. (1993) Enculturare, în Vlăscianu, L. și Zamfir, C. (coord.) *Dicționar de sociologie*. București: Editura Babel, 218-219.
- Gillespie, W. (2004) The context of imprisonment, în Stanko, S., Gillespie, W și Crews, G.A. (eds.) *Living in prison. A history of the correctional system with an insider's view*. Westport: Greenwood Press, 63-87.
- Goffman, E. [1961](2004) *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*. Iași: Editura Polirom.
- Hosser, D., Windzio, M. și Greve, W. (2008) Guilt and shame as predictors of recidivism: a longitudinal study with young offenders, în *Criminal Justice and Behavior*, 35, 1, 138-152. DOI: 10.1177/0093854807309224.
- Irwin, J. [1970](1987) *The Felon*. Los Angeles: University of California Press.
- Irwin, J. și Cressey, D.R. (1962) Thieves, convicts and the inmate culture, în *Social Problems*, 10, 2, 142-155.
- Istodor, E. (2005) *Viețașii de pe Rahova. Din mărturiile unor condamnați pe viață*. Iași: Editura Polirom.
- Jensen, G.F. și Jones, D. (1976) Perspectives on inmate culture: a study of women in prison, în *Social Forces*, 54, 3, 590-603.
- McCorkle, L.W. și Korn, R. (1954) Resocialization within walls, în *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 293, Prisons in Transformation, 88-98.
- Paterline, B.A. și Petersen, D.M. (1999) Structural and social psychological determinants of prisonization, în *Journal of Criminal Justice*, 27, 5, 427-441. DOI: 10.1016/S0047-2352(99)00014-8.
- Pattillo, M., Weiman, D. și Western, B. (2004) *Imprisoning America: the social effects of mass incarceration*. New York: Russell Sage Foundation Publications.
- Peat, B.J. și Winfree, T. (1992) Reducing the intra-institutional effects of «prisonization»: a study of a therapeutic community for drug-using inmates, în *Criminal Justice and Behavior*, 19, 2, 206-225. DOI: 10.1177/0093854892019002007.
- Prochaska, J.O. și DiClemente, C.C. (1982) Transtheoretical therapy: toward a more integrative model of change, în *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 19, 3, 276-288.
- Rhodes, L. (2005) Pathological effects of the supermaximum prison, în *American Journal of Public Health*, 95(10), 1692-1695. DOI: 10.2105/AJPH.2005.070045.
- Stemen, D. (2007) *Reconsidering incarceration: new directions for reducing crime*. New York: Vera Institute of Justice.
- Sykes, M.G. [1958](2007) *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sykes, M.G. și Messinger, S.L. (1960) The inmate social system, în Cloward, R.A., Cressey, D.R., Grosser, G.H., McCleery, R., Ohlin, L.E., Sykes, G.M. și Messinger, S.L. *Theoretical studies in social organization of the prison*. USA: Social Science Research Council, 5-19.
- Tangney, J.P. (2002) Self-conscious emotions: the self as a moral guide, în Tesser, A., Stapel, D.A. și Wood, J.V. (eds.) *Self and motivation: Emerging psychological perspectives*. Washington DC: American Psychological Association, 97-117.
- Thomas, C.W. (1973) Prisonization or resocialization?: A study of external factors associated with the impact of imprisonment, în *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 10, 13-21. DOI: 10.1177/002242787301000102.
- Thomas, C.W. și Foster, S.C. (1973) The importation model perspective in inmate social roles: an empirical test, în *The Sociological Quarterly*, 14, 2, 226-234. DOI: 10.1111/j.1533-8525.1973.tb00855.x.

- Thomas, C.W., Petersen, D.M. și Cage, R.J. (1981) A comparative organizational analysis of prisonization, în *Criminal Justice Review*, 6, 1, 36-43. DOI: 10.1177/073401688100600107.
- Tia, I. (2009) Penitenciarul contemporan – poziție, rol, problematică, în *Analele Universității din Oradea. Fascicula Psihologie*, XV, 163-183.
- Title, C.R. (1972) Institutional living and self-esteem, în *Social Problems*, 20, 1, 65-77.
- Vlăsceanu, L. (1993) Asimilare, în Vlăsceanu, L. și Zamfir, C. (coord.) *Dicționar de sociologie*. București: Editura Babel, 46.
- Ward, T. și Maruna, S. (2007) *Rehabilitation. Beyond the risk paradigm*. Londra: Routledge.
- Wheeler, S. (1961) Socialization in correctional communities, în *American Sociological Review*, 26, 5, 697-712.
- Zingraff, M.T. (1975) Prisonization as an inhibitor of effective resocialization, în *Criminology*, 13, 3, 336-388. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1975.tb00674.x.
- Zingraff, M.T. (1980) Inmate assimilation. A comparison of male and female delinquents, în *Criminal Justice and Behavior*, 7, 3, 275-292. DOI: 10.1177/009385488000700303.

Primit la redacție: iunie, 2010